

PHŒNIX

Bulletin uitgegeven door het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap
EX ORIENTE LUX

REDACTIE:

C. HILLEN, Ph. D.
Vijverlaan 5,
ROTTERDAM-O

ADMINISTRATIE:

EX ORIENTE LUX
Noordeindsplein 4a,
LEIDEN

Tweede Jaargang, Nummer 1, april 1956

INHOUD:

XIV — Tsjocha-Zanbiel en het geheim der Babylonische Ziekoerraat;
XV — Een Assyrisch schrijf„boek”; XVI — De oudst bekende spijker-
schrifttekst met medische inhoud; XVII — De „Lamechrol”; XVIII —
Van Kamose begint de Victorie!

* * *

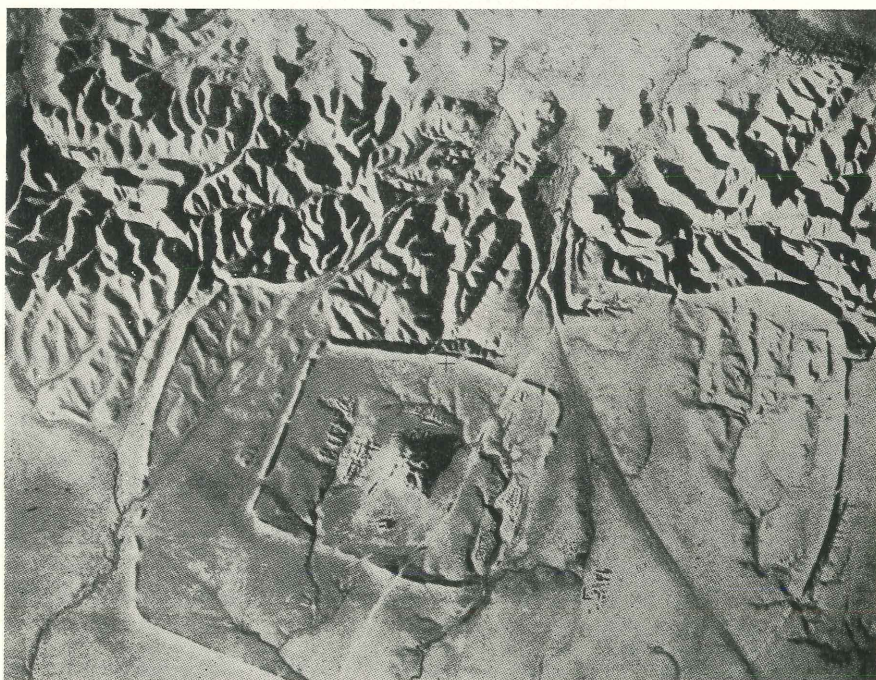

Fig. 22. Luchtfoto van de ruïne van *Doer-Oentasbi* (Tsjoga-Zanbiel) met in het midden de tot nu toe enige in Iran gevonden ziekoerraat.

XIV — TSJOGA-ZANBIEL EN HET GEHEIM DER BABYLONISCHE ZIEKOERRAAT

Van oudsher heeft het verhaal over de bouw van de toren van Babel (Genesis XI, 1-9) een grote aantrekkingskracht op de mens uitgeoefend, mede omdat men aan het einde van het eerste boek van Herodotus een beschrijving van een toren van Babel aantrof en uit verhalen van reizigers in Mesopotamië vermeldingen van ruïnes van soortgelijke torens vond. Wie zich goed op de hoogte wil stellen van de problemen, die met de ontwikkeling en de betekenis van de tempeltorens verbonden zijn, mogen

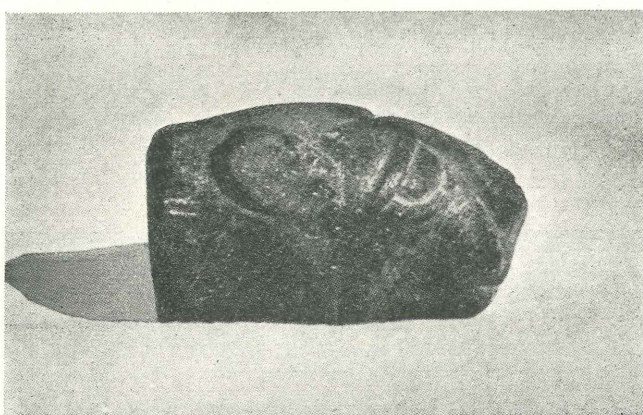

Fig. 23. Uit zwarte steen gesneden leeuwinnest, gevonden boven op de ziekoerraat ruïne en waarschijnlijk afkomstig uit de tempel, die de ziekoerraat oorspronkelijk bekroonde.

wij verwijzen naar de voortreffelijke samenvatting van de Nederlandse architect Th. A. Busink, *De Babylonische Tempeltoren* (Leiden, 1949).

De overblijfselen van meer dan dertig ziekoerraats zijn bekend, doch de meningen over de werkelijke betekenis van deze imposante bouwwerken lopen nog ver uiteen. Was het een gestyleerde imitatie van een berg, of een mythische godentroon, of de woontempel van een godheid in tegenstelling tot de verschijningsstempel aan de voet van de ziekoerraat, of een doorgangstempel voor de uit de hemel neerdalende godheid, of misschien een gigantisch graf gelijk de pyramiden in Egypte?

Het antwoord op deze vragen is nog niet definitief gevonden, doch wel een belangrijk stuk naderbij gebracht door de opgravingen van de Franse archaeoloog Roman Ghirshman in Tsjoga-Zanbiel, een op 30 km ten zuid-

oosten van Susa in Iran gelegen ruïnveld (zie Jaarbericht 13, blz. 351, kaart fig. 37 onder Khuzistan), dat de overblijfselen verbergt van de door de Elamitische Koning Oentasj-Hoeban in het midden van de XIIIe eeuw

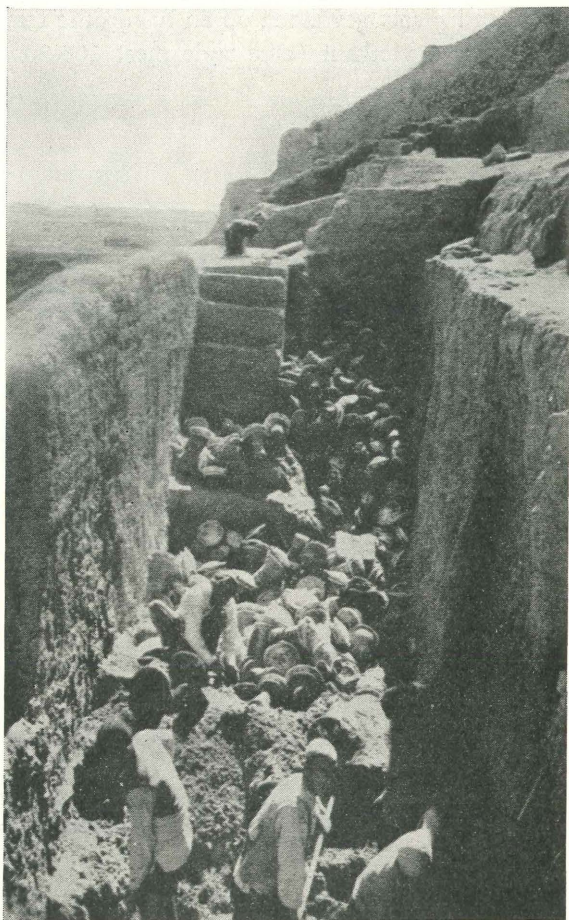

Fig. 24. Gewelfde kamer aan de noordoost buitenkant van de ziekoerraat met toegangstrap en honderden terracotta 'spijkers'.

voor Chr. gestichte stad *Doer-Oentasji*. Voor de laatste oorlog waren enkele voorlopige onderzoeken aldaar verricht, doch pas in de jaren 1951, 1952-53, 1953-1954 en 1954-1955 werden langere campagnes aan de opgraving van deze stad gewijd. De luchtfoto (Fig. 22) laat twee concentrische

muren herkennen, de buitenste omsluit een gebied van 1.200 bij 800 meter, de binnenste vormt bijna een vierkant met zijden van circa 400 meter elk. Deze laatste muur vormt de omheining voor het heilige gebied in het midden waarvan een machtige *ziekoerraat* omhoog rijst. De opgravingen hebben tot dusverre uitsluitend plaats gevonden op en nabij deze tempeltoren. Het grondvlak daarvan is een vierkant (elke zijde meet 105,20 meter = 200

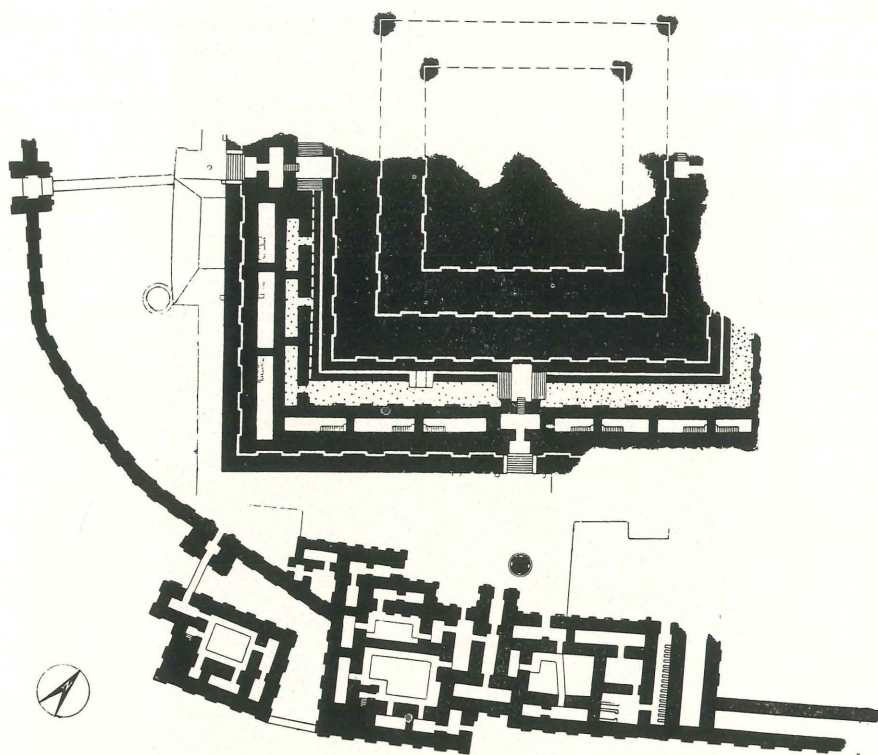

Fig. 25. Plattegrond van de opgravingen aan het einde der derde campagne (februari 1954).
N.B. De oriënteringspijl wijst abusievelijk naar het zuiden.

Elamitische ellen). De onderste twee etages zijn min of meer goed bewaard gebleven, van de derde heeft men schamele resten aangetroffen. De verhoudingen leidden de opgravers tot de reconstructie van een *ziekoerraat* van vijf verdiepingen, waarboven dan nog een tempel stond, dewelke valt af te leiden uit geglazuurde of met inscripties voorziene bakstenen en uit restanten van voorwerpen en stukjes bladgoud, die op de top van de thans nog 25 meter hoge ruïne werden aangetroffen (Fig. 23). Oorspronkelijk

zal het gehele bouwwerk een 52,60 meter (= 100 Elamitische ellen) hoog zijn geweest.

Men heeft altijd aangenomen, dat een *ziekoerraat* verdieping na ver-

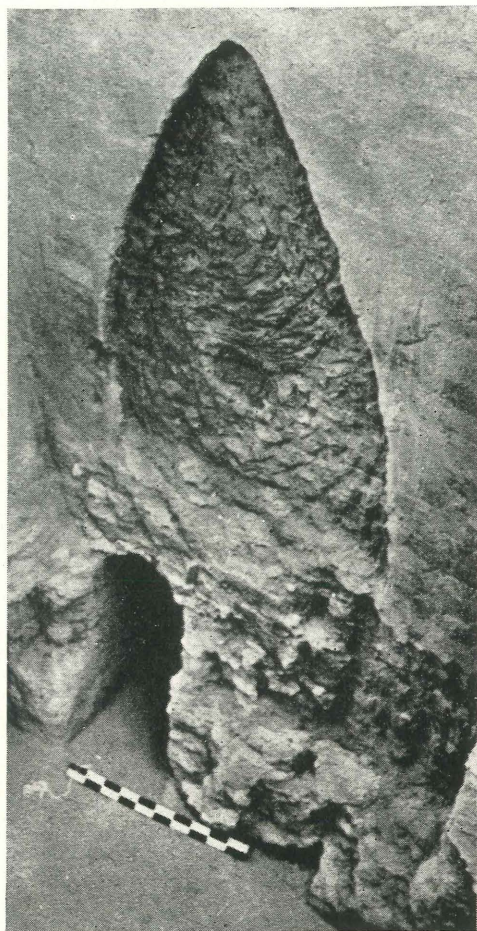

Fig. 26. Ontruimde kamer van de binnentij langs de noordoost zijde met dichtgemetselde toegang naar het binnenste van de *ziekoerraat*.

dieping gebouwd werd, maar weinigen hadden de moed om dit te verifiëren, daar het onderzoeken van het binnenste van een *ziekoerraat* (door Woolley te Ur gedeeltelijk uitgevoerd) een geweldig werk zou zijn, waarvan weinig interessant nieuws werd verwacht. Gedeeltelijk door een toeval kwam

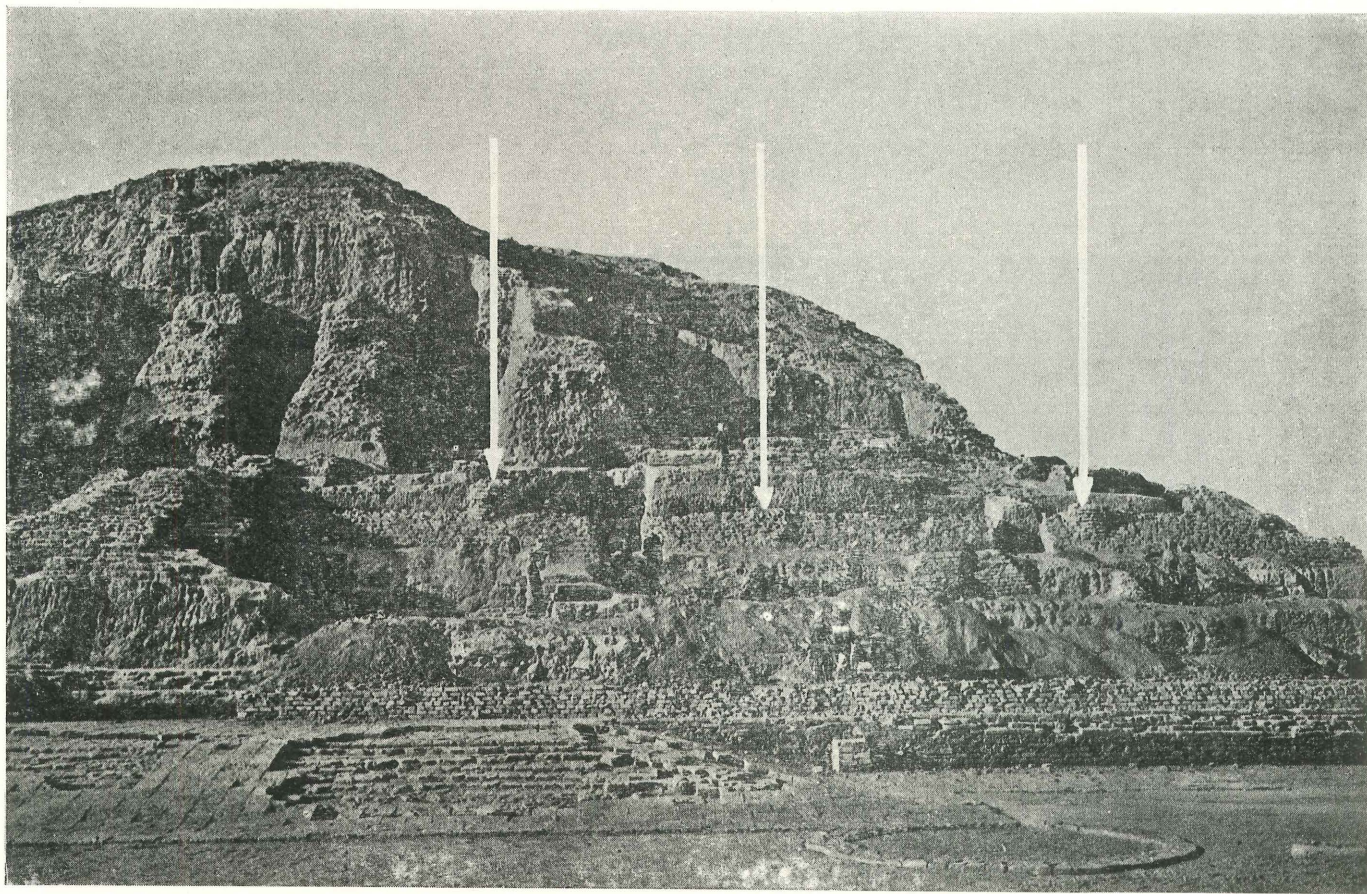

Fig. 27. Deel van de blootgelegde noordoostelijke zijde. De pijlen wijzen naar de drie bakstenen 'torentjes' en de vullingen van de binnenste rij dichtgemetselde kamers.

Ghirshman er toe, althans een deel van het binnenste van de *ziekoerraat* te Tsjoga-Zanbiel toch te onderzoeken. Uit andere opgravingen was bekend, dat onder de hoeken van deze massale constructies meestal een stichtings-depot werd geplaatst, waarin de bouwer gewoonlijk specimina van bij de bouw gebruikte materialen en soms ook een stichtingsoorkonde had achter-

Fig. 28. Zuidwest zijde. De werklieden staan op de drie overlopen, die de trappen met elkaar verbonden. Drie ontbrekende bogen zijn met stippellijnen aangeduid.

gelaten, zodat men uit deze tekst onmiddellijk de naam van de bouwer, van de *ziekoerraat* zelf en van de godheid aan wie zij gewijd werd kon te weten komen. Aanvangende onder de noordhoek van de *ziekoerraat* vond men geen stichtings-depot, maar een door een gewelf overdekte kamer van 9 m lang, 2 m breed en 6 m hoog, die slechts van boven via een trap van kleisteen kon worden betreden en gedeeltelijk gevuld was met honderden grote paddestoel-vormige en holle „spijkers” van gebakken en geglaazuurde

klei, waarvan verscheidene als inscriptie de naam Oentasj-Hoeban dragen (Fig. 24). Na de ontdekking van deze eerste verborgen kamer, waarvan de vloer een halve meter lager ligt dan de hof rondom de *ziekoerraat*, zocht

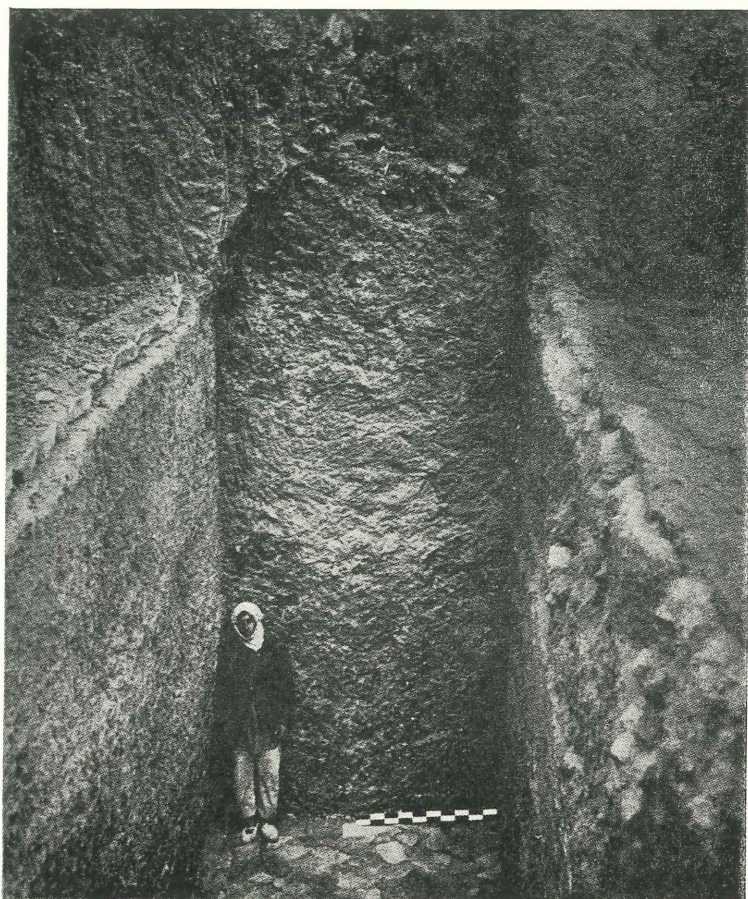

Fig. 29. Onderaardse kamer in de zuidoost zijde van de tweede etage. Deze kamer was geheel leeg, doch de vloer was geplaveid.

men verder. Tijdens de derde campagne (1953-1954) vond men in totaal zeven kamers in één rij liggende, die verborgen waren in de noordwestzijde van de tweede etage. Vijf van deze kamers, die allen overdekt zijn met een gewelf en uitsluitend van bovenaf via trappen bereikt kunnen worden, waren leeg. Eén bevatte 3 grote potten en een twintigtal kleinere; in de

zevende kamer vond men 3 hopen aarde in de kleuren wit, rood en geel.

Maar langs de noordoostzijde bleken de kamers in 2 rijen naast elkaar te liggen (Fig. 25), waarvan de buitenste rij voorlopig 3 kamers telt, die gelijk zijn in aanleg aan die langs de noordwest zijde. De middelste van deze 3 was leeg, degene die het dichtst bij de hoek van de *ziekoerraat* lag is afgebeeld in fig. 24; de derde bevatte circa 250 geglazuurde vierkante terracotta platen, aan de achterzijde voorzien van een paddestoel-vormige spijker, die waarschijnlijk als muurversiering hebben gediend.

De binnenste rij telde eveneens drie kamers, die eveneens overwelfd zijn en ook keurig gepleisterde en gekalkte muren hebben, doch die geheel en al volgemetseld bleken te zijn met bakstenen. Van een trap is niets te merken, doch toen men uiteindelijk twintig ton baksteen en twee ton aarde uit één der kamers had verwijderd, bleek dat een opening in de vorm van een spitsboog naar het *binnenste* van de *ziekoerraat* leidde (Fig. 26 = Jaarbericht 13, Plaat LXXXI). De enige oplossing voor het raadsel van deze 3 kamers kon slechts liggen in de volgorde van de bouw van de verschillende delen van de *ziekoerraat*. Ghirsman komt tot de conclusie, dat eerst de twee benedenste etages waren gebouwd, die als een soort dikke omheiningsmuur (de bekledingsmuur van de etage) rondom een open ruimte werden geconstrueerd. De eerste (benedenste) etage is eigenlijk niet meer dan een sokkel of soubassement van slechts 1 m hoog en 3 m breed, die rondom de voet van de *ziekoerraat* loopt; de werkelijke eerste etage rijst tot een hoogte van 8 m boven de hof. Het terras op deze etage is aan de noordwest-, zuidwest- en zuidoost zijden 8 m breed, doch aan de noordoost zijde (waar de dubbele rij kamers verborgen ligt) 12 m. Nadat de bekledingsmuur gereed was, zou men pas zijn begonnen met de bouw van de kern van de *ziekoerraat* en met de bouw van de etages no's 3, 4 en 5. De bouwmaterialen sleepte men aan via de 4 poorten in het midden van de 4 zijden van de bekledingsmuur, gevormd door etages 1 en 2, doch het opvullen van de laatst-opengebleven ruimte tussen het massief van de derde etage en de tweede etage (gestippeld aangegeven op Fig. 25) zou geschied zijn via de kamers van de binnenste rij langs de noordoost zijde. Om later het opvullen van deze kamers mogelijk te maken moest een gat in de overdekking gebroken worden, groot genoeg om een man doorheen te laten glijden. Ook deze opening is in het allerlaatste stadium dichtgemetseld met bakstenen, zodat, als men de muren van kleisteen weghaalt, een soort „negatief” van zo'n dichtgemetselde kamer met een „torentje” overblijft (Fig. 27).

De derde etage, die 11,55 m hoog is, de vierde en de vijfde zullen, wat betreft hun bovenste gedeelten, wel gebouwd zijn nadat de hierboven

vermelde kamers dichtgemetseld waren. Het moet anders wel een onmogelijke verspilling van arbeidskracht zijn geweest om de tempeltoren op deze wijze te bouwen, doch aangezien dit een religieus gebouw is geweest behoeft de economische factor niet mee te spreken.

De *ziekoerraat* is grotendeels van kleisteen gebouwd, maar bekleed met een laag gebakken stenen, waarvan sommige een inscriptie dragen. Deze inscriptie is gelijkkluidend aan die, welke ongeveer een halve eeuw geleden op verspreid liggende bakstenen te Susa is gevonden en die ook van Oentasj-

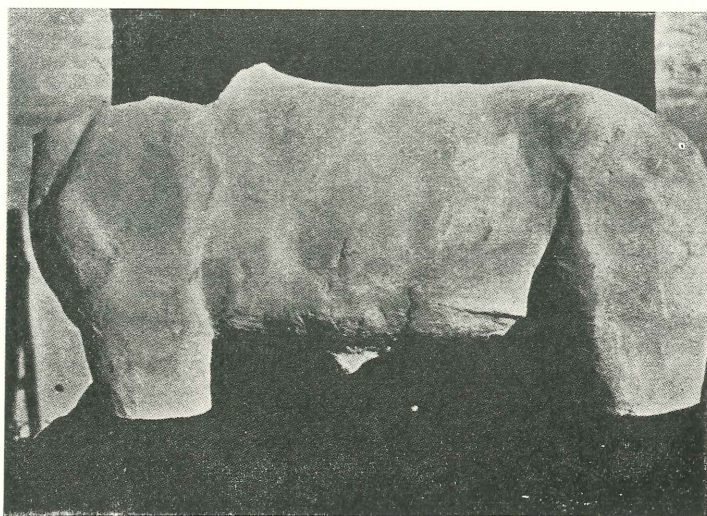

Fig. 30. Weer samengevoegd dierenbeeld van terracotta, oorspronkelijk geplaatst voor een der poorten van de *ziekoerraat*.

Hoeban stammen. De Susa inscriptie zal dus wel op een aldaar nog niet geïdentificeerde *ziekoerraat* betrekking hebben. Deze noemt de onderdelen op, die tezamen volgens Oentasj-Hoeban een *ziekoerraat* vormden: nl. een omheining, een terras, een tempel en een *giegoenoe*. De eerste drie zijn te herkennen, doch het is nog steeds een raadsel wat een *giegoenoe* moet zijn geweest. Chirshman wil nu de *giegoenoe* herkennen in de door hem ontdekte gewelfde kamers in de tweede etage van de *ziekoerraat* van Tsjoga-Zanbiel, waarvan hij de dichtgemetselde kamers als symbolische graven en de overige kamers als opslagplaatsen voor offerandes wil beschouwen. Nu spreken sommige Griekse schrijvers er wel over, dat de tempeltoren te Babel het graf van de god Beel is geweest, maar de beste bron, Herodotus, ver-

Fig. 31. Tempels en magazijnen gezien vanaf de noordwestelijke helling van de ziekoerraat. Het ronde bouwwerk (altaar?) voor de tempels is gewijd door Oentash-Hoeban aan de goden Hoeban en Inshoeshinak.

meldt hier niets van. De *ziekoerraat* te *Kalchoe* (Nimroed) wordt genoemd als het graf van Ninos of Sardanapalus. Hier moge worden opgemerkt, dat men in de *ziekoerraat* van Nimroed (daterende uit de 9e eeuw voor Chr.) al reeds jaren geleden één kamer heeft gevonden, die 30 m lang, 1,8 m

Fig. 32. Van terracotta en glazuur gemaakte vrouwenkop uit de tempel van Ishniqarab-Kiririsha.

breed en 3,6 m hoog was en ook door een gewelf was overdekt. Omdat geen enkel voorwerp of inscriptie daarin werd aangetroffen en ook geen toegang kon worden ontdekt, is deze kamer in de Nimroed *ziekoerraat* een volledig raadsel gebleven. Als de drie dichtgemetselde kamers (of een ervan) een symbolisch graf zou zijn geweest, dan zou men verwachten, dat deze door

grootte of opvallende decoratie als zodanig duidelijk van de andere kamers te onderscheiden zou zijn, doch dit is niet het geval. De mogelijkheid bestaat nog, dat zulk een opvallende kamer in het nog niet uitgegraven gedeelte van de noordoostfaçade van de *ziekoerraat* verborgen ligt, doch veel hoop daarop hebben wij niet.

Voorzichtigheid zal zijn geboden bij het maken van algemene gevolgtrekkingen uit de resultaten van de *ziekoerraat* van Tsjoga-Zanbiel. Ten eerste stamt deze tempeltoren uit een betrekkelijk laat stadium in de geschiedenis van de *ziekoerraat*; ten tweede komt hij uit een gebied, dat zeker niet als representatief voor de Mesopotamische cultuur kan gelden, hoe sterk ook

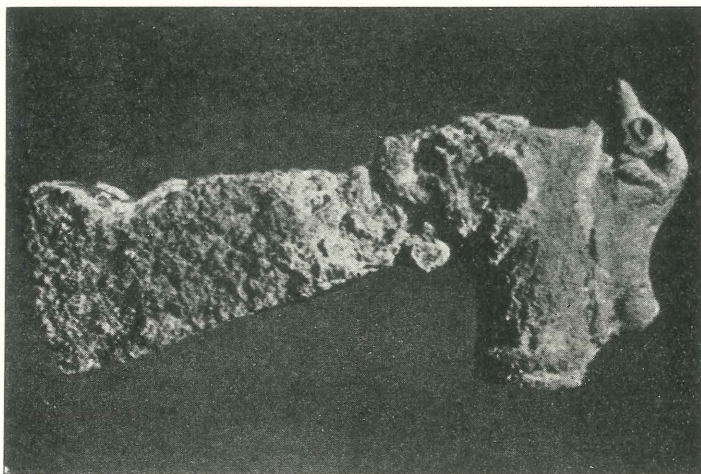

Fig. 33. Sierbijl of votiefbijl uit de tempel van Kiririsha te Tsjoga-Zanbiel.

bij tijd en wijle de invloed van Mesopotamië op het gebied rondom Susa geweest moge zijn.

Gedurende de campagne 1954-1955 werd vooral aandacht gewijd aan de wijze, waarop men via trappen en portalen de tempel boven op de vijfde etage van de *ziekoerraat* had kunnen bereiken. Hiervoor legde men aan de zuidwest zijde de *ziekoerraat* bloot en vond daar de trappen en deze onderbrekende bordessen tot aan de derde etage, waarbij een goed bewaarde boog werd gevonden (Fig. 28). Ook aan de zuidoost kant van de *ziekoerraat* is werk verricht, hier trof men wederom de van de noordwest zijde bekende gewelfde kamers aan in de dichte van de tweede etage, welke via een trap van boven af konden worden betreden (Fig. 29). Voor elk van de drie uitgegraven poorten (tevens ingebouwde kapellen) van de *ziekoerraat*

waren dieren van terracotta geplaatst voorzien van inscripties, die in stukken gebroken lagen. Fig. 30 toont een dezer dieren, zoals dat uit de fragmenten opgebouwd kon worden. Het dier draagt op de rug een lange Elamietische inscriptie, waaruit blijkt dat koning Oentasj-Hoeban het dier had gewijd aan de grote Elamietische godheid Inshoeshinak. Hier mogen wij niet vergeten te vermelden, dat koning Assoerbanipal van Assyrië tijdens zijn zevende veldtocht in 640 voor Chr. het Elamietische rijk veroverde en Doer-Oentasji verwoestte, sindsdien werd het niet meer bewoond.

Tegenover de noordwestzijde van de *ziekoerraat* zijn de overblijfselen van voorraadskamers en van drie tempels (gewijd aan de goden Choeban, Isjni-qarab en de godin Kiririsja) gevonden (zie Fig. 25 en Fig. 31). In deze ruimten werden de meeste voorwerpen gevonden, o.m. een vaas in de vorm van een vrouwenhoofd (Fig. 32) en een — waarschijnlijk door de plundersaars achtergelaten — stapel bronzen wapens, metalen siervoorwerpen en knotsknoppen met inscripties gemaakt van albast, haematiet, marmer en brons, alsmede een aantal cylinder-zegels. Fig. 33 illustreert een metalen bijl, waarvan het blad uit de opengesperde muil van een leeuw schijnt te komen en de achterzijde versierd is met een knielend everzwijn gegoten in goud of electrum. Dit prachtig versierde wapen zal wel nooit echt als een bijl gebruikt zijn, doch waarschijnlijk een votiefbijl zijn geweest.

Dr. Ghirshman hoopt nog enkele campagnes te Tsjoga-Zanbiel te kunnen graven. Zie Jaarbericht Ex Oriente Lux n° 13, blz. 345 noot 36 en blz. 368; R. Ghirshman, Troisième campagne de fouilles à Tchoga-Bazil, près Suse, Arts Asiatiques Tome 1, 1954, blz. 83-95, en The ziggurat of Choga-Zanbil, Archaeology 8, 1955, 260-263.

XV — EEN ASSYRISCH SCHRIJF„BOEK”

In 1953 deed de Engelse expeditie te Nimroed (zie Phoenix I, blz. 12-16) een opmerkelijke vondst. In het noordwestelijke paleis, gebouwd door koning Assoernasirpal (883-859 v. Chr.) werd een put gevonden, die nog water bevatte. Door het leegscheppen van deze put kon men uit het slib onderin vele voorwerpen te voorschijn halen, die vrijwel onbeschadigd waren gebleven, omdat ze niet aan de invloed van weer en wind waren bloot gesteld. Onder deze voorwerpen bevonden zich 16 tabletten van ivoor en de restanten van minstens evenveel houten plankjes, die alle gebruikt zijn als schrijftabletten. Reeds lang was uit teksten het gebruik door de Assyriërs van schrijftabletten bestreken met was bekend, doch geen enkel exemplaar was ooit opgegraven. De teksten vertellen ons, dat de meeste schrijftabletten van hout waren, waarbij tamarinde-, cypres-, en cederhout worden vermeld,

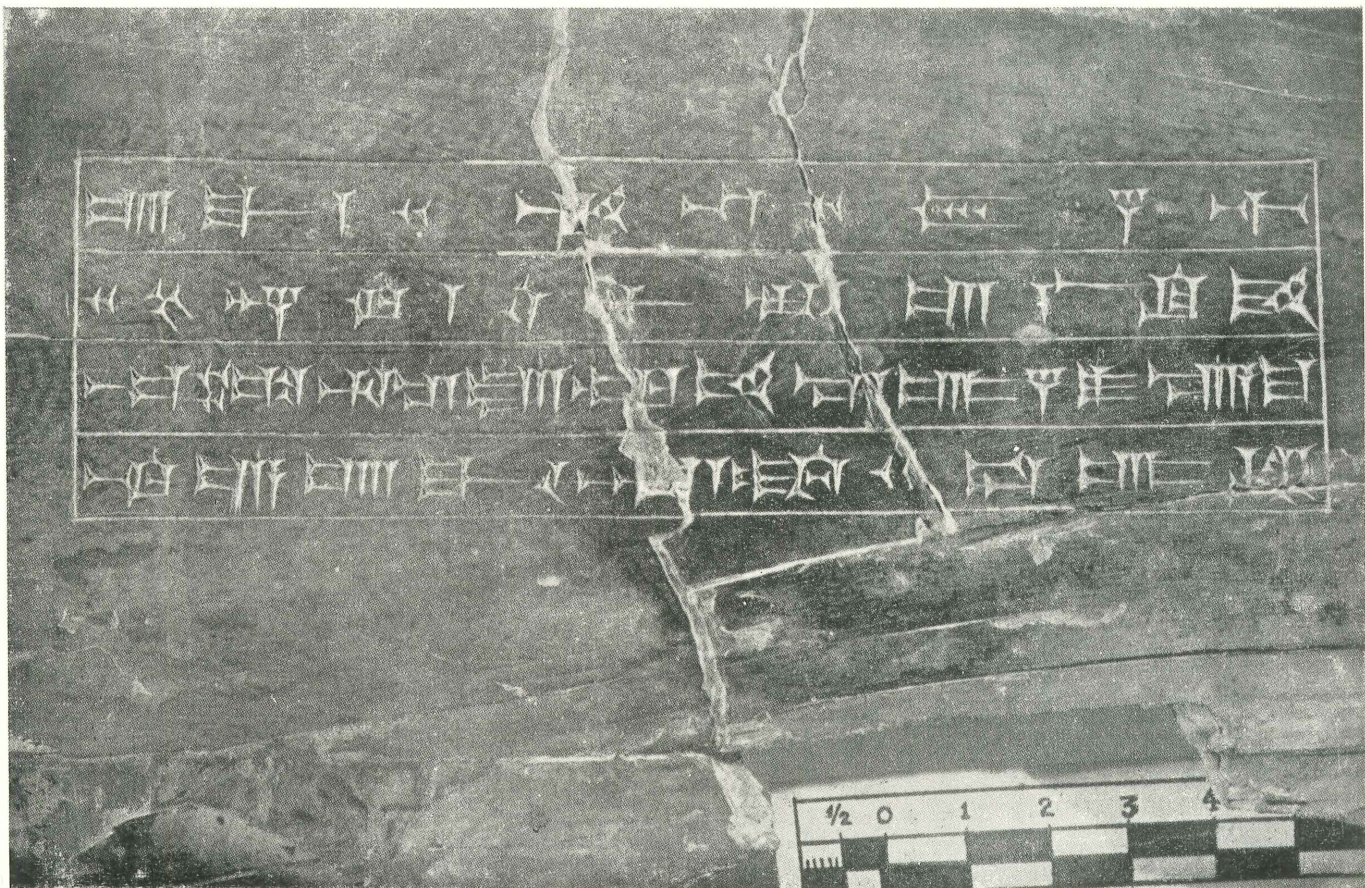

Fig. 34. Inscriptie op het buitenblad van het ivoren schrijftabletten-„boek” uit Nimroed.

doch de restanten van de houten schrijftabletten uit de put te Nimroed bleken uit walnoten hout te zijn gesneden. Ook edeler materialen, lapis lazuli, zilver en goud, worden in de teksten voor de vervaardiging van schrijftabletten vermeld, doch deze kostbare tabletten zullen wel uitsluitend door de vorsten of voor religieuze doeleinden gebruikt zijn geweest. Bovendien zijn er uit koper bekend.

Op de schrijftabletten van Nimroed waren nog restanten bijenwas blijven zitten. Deze was bleek bij analyse voor circa één vierde deel uit arsenicum-sulphide (As_2S_3) te bestaan, welke stof in de omgeving van Nimroed in natuurlijke vorm voorkomt. Door de menging met arsenicumsulphide wordt bijenwas gemakkelijker kneedbaar en verdeelt zich gelijkmatiger over het oppervlak van de schrijftabletten. Proefnemingen hebben aangetoond, dat dit mengsel in gestolde toestand moeilijk te beschrijven was, doch dat op halfgesmolten was het schrijven gemakkelijk ging.

De zestien ivoren schrijftabletten waren op ingenieuze wijze scharnierend aan elkaar verbonden, zodat zij op elkaar geklapt een compact geheel vormden. Het eerste tablet — men zou kunnen zeggen de titelpagina — droeg op de voorzijde in het ivoor gesneden spijkerschrifttekens (Fig. 34), die vertaald luiden:

„Paleis van Sargon, de koning der wereld, de koning van Assyrië. De serie teksten [beginnende met de woorden] „Toen Anoe Enlil” heeft hij laten schrijven op een ivoren schrijftablet en het in zijn paleis te *Doer-Sjarroekien* [= Khorsabad] gebracht.”

De serie *Toen Anoe Enlil* bestaat uit astronomische omenteksten. De 16 ivoren tabletten, verminderd met een voor- en achterkant, telden in totaal 30 „pagina's”, die elk met twee kolommen van circa 125 regels per kolom waren beschreven. In totaal konden dus ongeveer 7.500 regels spijkerschrift in dit tabletten-„boek” hebben gestaan, hetgeen voldoende is om de in de Assyrische periode bekende inhoud van de serie *Toen Anoe Enlil* te bevatten, indien men afgaat op de daaromtrent uit de kleitabletten bekende gegevens. Elk der ivoren schrijftabletten is 33,8 cm lang en 15,6 cm breed, inclusief de marges, die 3 mm boven het verzonken midden-deel van elk tablet uitsteken, zodat de beschreven waslaag niet beschadigd kon worden als de tabletten op elkaar waren gevouwen. De te beschrijven gedeelten van elk tablet waren voorzien van kruis-arceringen, zodat de was een beter houvast zou hebben (Fig. 35).

Het is bekend, dat koning Sargon II van Assyrië (722-705 v. Chr.) in 712 begonnen is met de bouw van zijn paleis te Khorsabad, de door hem gestichte en naar hem genoemde geheel nieuwe residentie *Doer-Sjarroekien*.

Sargon heeft tijdens de bouw van zijn nieuwe paleis het oude paleis van Assoernasirpal te Nimroed als opslagmagazijn gebruikt, doch voordat de daarin bewaarde kostbaarheden, waaronder het hier besproken ivoen

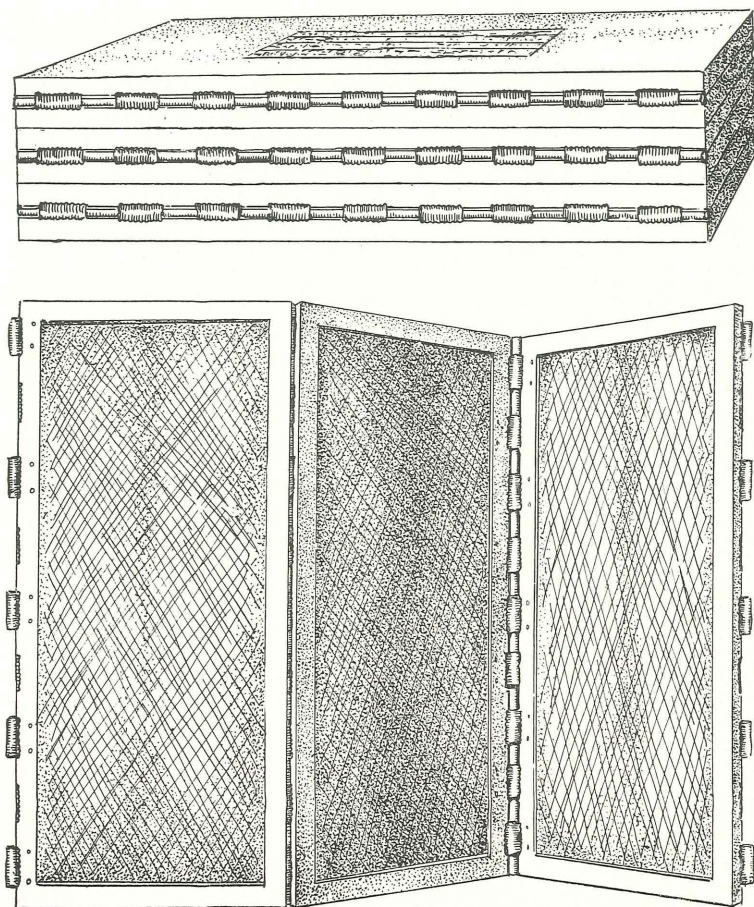

Fig. 35. Reconstructie-tekeningen van de ivoen schrijftabletten uit Nimroed
Boven: de wijze van samenklappen (in werkelijkheid waren er 16 tabletten),
beneden: de tabletten opengeklapt.

schrijfboek, naar Khorsabad konden worden overgebracht, stierf Sargon in 705 en werd de opslagruimte te Nimroed geplunderd.

Elk der ivoen tabletten, behalve het bovenste en het onderste, hebben oorspronkelijk vijf scharnier-ringen aan één lange zijde en vier aan de

andere gehad. Deze scharnier-ringen of -buisjes waren elk voorzien van twee platte uiteinden, die in smalle uithollingen in de rand van het tablet konden worden gestoken en daar met minuscule pinnetjes worden vastgezet. Door

Fig. 36. Assyrisch reliëf waarop twee schrijvers bezig zijn aantallen krijsgeslagen te tellen. De gebaarde schrijver gebruikt een „boek” van wastabletten.

deze scharnerringen liep een stevige metalen draad, waaromheen de tabletten konden draaien, om en om een andere richting uit. Het geheel getuigt van zeer nauwkeurig en fijn handwerk. Noch van de scharnerringen, noch

van de draden of de pinnetjes is ook maar één fragment blijven zitten, hetgeen de veronderstelling rechtvaardigt, dat deze onderdelen alle van goud waren vervaardigd. Dat geen andere metalen gebruikt kunnen zijn geweest moge blijken uit het feit, dat geen der ivoren tabletten ook maar het minste of geringste spoor van roest vertoont. Bovendien is het aanneemelijk, dat het juist dit goud is geweest, dat de plundersaars heeft aange trokken, zodat de opgravers 2658 jaar later slechts de ivoren tabletten terugvonden.

Uit een spijkerschrifttablet in het Brits Museum blijkt, dat een copie van de serie *Toen Anoe Enlil* in het vijftiende jaar van de regering van Sargon II is opgeschreven. Tijdens de regeringen van Sargon II en van diens opvolger Sanherib, namelijk in de jaren 716 tot 683 v. Chr. was de schrijver *Naboe-zoekeep-keena* aan het Assyrische hof werkzaam, eerst als jong schrijver, doch uiteindelijk als hoofd van de kanselarij. Ook zijn vader *Mardoek-sjoem-igisja* had deze laatste post reeds bekleed en ook zijn zoon *Ishtar-sjoem-eresj* zou deze functie onder de koningen Assoerhaddon en Assoerbanipal vervullen.

Verschillende afbeeldingen uit Assyrische tijd van schrijvers zijn bekend, waarvan er een dateert uit de tijd van koning Sanherib (Fig. 36) en een schrijver laat zien, die op een met was bestreken tabletten-„boek” aantekeningen maakt, terwijl zijn collega een rol beschrijfbaar materiaal gebruikt.

Zie D. J. Wiseman, *Assyrian Writing-Boards*, Iraq XVII, 1955; blz. 3-14; Margaret Howard, *Technical Description of the Ivory Writing-Boards from Nimrud*, a.w., blz. 19-20, 12 figg.

XVI — DE OUDST BEKENDE SPIJKERSCHRIFTTEKST MET MEDISCHE INHOUD

Tussen de jaren 1889 en 1900 heeft de University of Pennsylvania uit Philadelphia vier opgravingscampagnes in Nippoer (tegenwoordig Noeffar geheten) ondernomen, een uit de teksten zeer goed bekende en zeer heilige stad. In totaal leverden deze opgravingen, die niet zonder moeilijkheden verliepen, een 40.000 spijkerschriftteksten op, waarvan slechts een miniem klein gedeelte gepubliceerd is, omdat de teksten grotendeels in de nog zeer moeilijk te begrijpen en slechts door een beperkt aantal geleerden beheerste Soemerische taal geschreven zijn.

In de jaren na de oorlog heeft de Amerikaanse Soemeroloog Dr. S. N. Kramer zich geworpen op het vertalen en publiceren van Soemerische teksten afkomstig uit Nippoer. In het nummer van 26 februari 1955 van het Engelse tijdschrift „The Illustrated London News” publiceerde hij een be-

richt over een spijkerschrifttablet van $16,5 \times 9,5$ cm, dat aan weerszijden met drie kolommen spijkerschrifttekst beschreven is. De voorzijde is zwaar beschadigd, doch de achterzijde is zeer goed bewaard. De tekst stamt uit het einde van het derde millennium voor Chr. en is dus ongeveer vier duizend jaren oud. De inhoud bestaat uit een aantal recepten, die Dr. Kramer in overleg met een chemicus heeft getracht te vertalen. De recepten bestaan uit zalfjes en vloeibare stoffen voor uitwendig gebruik en drankjes voor inwendig gebruik. Veel gebruikt werden chloorzout en natriumsalpeter, slangenhuiden en schilden van schildpadden, cassia, myrrhe, thijm, wortels, twijgen, bast, zaden en vruchten van wilgen en dennen, vijgen, dadels en perenbomen. Tot poeder vermaald werden ze in water onder bijvoeging van allerlei andere stoffen gekookt, of in wijn opgelost. Rivierklei werd met honig in water gekneet tot een papje, waarmee het zere lichaamsdeel bepleisterd werd. De drankjes voor inwendig gebruik werden vaak met bier, maar ook wel met melk gedronken.

Deze tekst is de oudst bekende medische spijkerschrifttekst. De in ouderdom daarop volgende teksten van medisch karakter zijn Hethietische copieën van Babylonische teksten daterende uit het einde van het tweede millennium voor Chr. Jammer genoeg geeft de Soemerische tekst niet aan, tegen welke ziekten de verschillende middeltjes gebruikt moesten worden, zodat hun effectieve geneeskracht aan de hand van de moderne medische kennis niet te controleren valt. Blijkbaar werd als bekend verondersteld waartegen de verschillende middeltjes moesten dienen. Men dient de medische kennis der Soemeriërs niet te overschatten, want nergens bevat de tekst een aanduiding van de dosering der verschillende elementen waaruit de recepten zijn samengesteld, wat toch bij de moderne pharmaceutiek een essentieel onderdeel van een recept vormt. Merkwaardigerwijze spreekt de tekst met geen woord van goden of demonen, terwijl ook nergens sprake is van magie in enigerlei vorm, hetgeen men naar analogie van soortgelijke spijkerschriftteksten toch zeker zou mogen verwachten.

Zie Litt.: R. Labat, *La médecine babylonienne*, 1953; B. A. van Proosdij, *De jongste literatuur over de Assyrische geneeskunde*. Td. voor geneeskunde, 3 Juli 1954.

Met toestemming van de redactie en de auteur nemen wij uit „De Tijd” van 14 februari 1956 over:

XVII — DE „LAMECHROL”

Enige dagen geleden stond in de pers te lezen dat men er te Jerusalem in

geslaagd zou zijn een der vier door de Israëlsche regering onlangs in Amerika aangekochte en uit een grot bij de Dode Zee afkomstige rollen te openen en te lezen. Dit was door de rector der Universiteit, professor B. Mazar (Maisler) op een persconferentie bekend gemaakt. De volledige tekst dezer mededeling is zojuist in Nederland bekend geworden en het volgende is er aan ontleend.

De rol in kwestie was door de Amerikaanse geleerden die haar het eerst hebben onderzocht „Lamechrol” genoemd, naar de titel van een verloren gegaan apocrief opschrift, waarvan men de tekst meende te herkennen op een fragment dat men van de rol had afgenomen. De rol zelf was door vocht zodanig aangetast dat de leren windingen geheel aan elkander schenen te kleven en een compacte massa vormden. De Amerikaanse geleerden hebben niet de gelegenheid gehad al hun vernuft te gebruiken bij het loswikkelen van de kostbare tekst, omdat hun hiervoor door de eigenaar, de Syrische bisschop van het klooster van Sint Marcus te Jerusalem, niet voldoende gelegenheid is gegeven.

Toen de rol eenmaal in Israël was aangekomen, werd zij in handen gesteld van prof. Biberkraut van de Hebreeuwse Universiteit, die haar onder toezicht van de oudheidkundigen Avigad en Yadin heeft bewerkt. Het resultaat is geweest dat men slechts de binnenste windingen van de tekst heeft kunnen loswikkelen, verreweg het grootste deel van de rol bleek in zulk een toestand van ontbinding te verkeren dat de tekst ervan als verloren moet worden beschouwd.

Bewaard zijn vier volledige kolommen, elk 30 cm lang en 34 regels tellend; van vijf andere kolommen zijn behoorlijke stukken overgebleven en van de overige slechts kleine fragmenten of in het geheel niets. Een gedeelte van de tekst moet nog worden gereinigd (voor zover mogelijk), gefotografeerd met infrarode stralen (een middel om slecht leesbare stukken beter leesbaar te maken), en ontcijferd. Met dat al is het reeds duidelijk geworden, dat de tekst niet die van het verloren Lamechboek is, maar een vertaling in het Aramees van een aantal hoofdstukken van het boek Genesis, verweven met geschiedenissen en legenden omtrent het leven der aartsvaders. In stijl en woordkeus doen deze verhalen soms denken aan soortgelijke in het apocriefe Boek der Jubileën. De laatste volledige bladzijden behandelen Gen. 12, 13, 14, 15.

De taal van het boek is het Aramees, een met het Hebreeuws nauw verwante taal, waarvan in Galilea en Judea ten tijde van Jesus dialecten werden gesproken. Het Aramees was de moedertaal van Jesus en de apostelen en daarom is het uiterst belangwekkend dat nu voor het eerst een omvangrijke

tekst in die taal onder de in de woestijn van Juda gevonden handschriften voor de dag is gekomen. Afgaande op de vorm van het letterschrift (een steeds meer bruikbaar wordend kenteken voor het bepalen van de ouderdom der Dode Zee Teksten) moet het handschrift uit het einde van de eerste eeuw vóór, of uit de eerste helft der eerste eeuw na Chr. zijn, d.w.z. uit de tijd van Christus zelf. Hieruit behoeft nog niet te volgen, dat het *boek* ook in die tijd is geschreven; dit kan ouder zijn, maar vermoedelijk niet veel. Hiermee is dus voor het eerst een langere Aramese tekst uit Palestina uit de tijd van Christus te voorschijn gekomen. Weliswaar hebben wij, zoals bij alle teksten uit de woestijn van Juda, te maken met een tekst waarvan alleen, of in hoofdzaak, slechts de medeklinkers zijn geschreven, zodat de uitspraak der klinkers alleen door de deskundigen (en dan nog niet altijd met zekerheid) kan worden vastgesteld. In elk geval hebben wij echter nu een geschrift in de taal van Jesus uit zijn tijd en land.

Het feit dat er langere Aramese vertalingen van stukken van het boek Genesis in voorkomen, belooft licht te werpen op het ontstaan der Targoms, d.w.z. van de in de loop der tijden tot verklaringen en uitvoerige parafraseringen uitgegroeide oude Joodse vertalingen der H. Schrift in het Aramees. Onze kennis is hieromtrent nog zeer onvolledig en allerlei punten vormen onderwerpen van geleerde discussies.

De gave kolommen van de rol zullen na ontcijfering zo spoedig mogelijk worden gepubliceerd door Dr. Avigad en Dr. Yadin, welke laatste de militaire loopbaan (hij was stafchef van het Israëlische leger) er blijkbaar definitief aan heeft gegeven en ze heeft verwisseld tegen die van de studie der oudheidkunde en der Joodse oudheden. Hij is verbonden aan de Hebreeuwse universiteit en heeft zeer onlangs in het modern Hebreeuws een belangrijk en lijkig werk uitgegeven over de door zijn vader in 1948 aangekochte Rol van de oorlog der kinderen van het licht tegen die der duisternis. Yadin heeft daarin de, naar zijn mening niet te weerspreken bewijzen gevonden, dat dit werk tussen 63 en 6 v. Chr., dus in het begin van de Romeinse tijd in Palestina, is ontstaan. De details der bewapening van het leger en de opstelling en manoeuvrering der troepen zouden hierop wijzen. Yadin is hier voor een deel op geheel eigen terrein en daarom weegt zijn oordeel zwaar.

J. VAN DER PLOEG O.P.

XVIII — VAN KAMOSE BEGINT DE VICTORIE!

Bekend is de vraag waarmede Herodotus, de vader der geschiedenis, zijn Musen opent: wie van beide partijen, Europeanen of Aziaten, heeft de eeuwenlange vrede die tussen de beide werelddelen had geheerst, verstoord,

wie van de twee was begonnen? Zoals te verwachten is in al zulke geschillen, gaf men elkaar wederzijds de schuld.

Men zou ook de vraag kunnen stellen wie begonnen is de atmosfeer van vrede die gedurende jaren de verhoudingen tussen Egypte en Azië kenmerkte te verstoren, en wel in die mate dat een Egyptenaar, als hij over een inwoner van het andere werelddeel spreekt, bijna steeds van een vervloekte Aziaat spreekt, en dat een van de bepalingen van het huishoudelijk reglement van het „huis des levens” inhoudt, dat „geen Aziaat het zal betreden”. Die haat is geboren in de tijd dat het noordelijk deel van het land bezet werd door een stam die men gewoonlijk de Hyksos noemt (een naam die „heersers der vreemde landen” betekent) en is voor goed ingevreten in de geest der Egyptenaren. Eerst de Pax Romana zal aan die tegenstelling door de machteloosheid der naburen een einde maken.

Men heeft een geslacht terug deze Hyksos beschouwd als de verst doorgetrokken afdelingen der arische stammen die in de eerste helft van het tweede millenium in geheel de Orient van zich laten spreken. Tegenwoordig drukt men zich enigszins voorzichtiger uit, en wel in die geest dat het geheel der binnentrekkende veroveraars niet uitsluitend Semietisch was. Maar hoe het zij, in de 18de eeuw vóór onze jaartelling bezetten zij geheel de Delta van de Nijl en een stuk van de benedenloop van deze rivier. Hun residentie is de door hen gestichte stad Awaris in de provincie Sethriotes ten oosten van de het dichtst bij Azië gelegen arm van de Nijl-delta, de Boebastisrivier. In Boven-Egypte, en wel in Thebe, handhaven zich of worden geduld koningen die in herinnering aan de tijden van het dubbele koningschap de Egyptische traditie voortzetten en haar beschaving niet onder laten gaan. Zij kwamen wel eens in verzet en de mummie van de voorganger van Kamose († ca 1580) vertoont de sporen van een gewelddadige dood. Hun toestand werd des te pijnlijker omdat ook de bevolking van Nubië zich los van Egypte had gemaakt, zodat het rijk van Thebe als een noot in de kraker zat.

Van de activiteit van deze farao Kamose was al sinds een vijftig jaren een en ander bekend door een afschrift van een contemporaine tekst. In 1928 had men te Karnak twee fragmenten van een stuk geslagen stele gevonden die de gegevens van de gevonden copie bevestigden. De koning ziet scherp zijn positie en spreekt zijn magnaten aldus toe: „Een vorst zit te Awaris, een andere in Koesj (Nubië), en ik zit daar maar, samen met een Aziaat en een Nubiër. Ieder bezit een brokje van Egypte en deelt het land met mij”. Zo besluit hij op te rukken; het begin van het verslag van zijn successen werd ons nog op een der fragmenten bewaard. In 1954 was het

Dr M. Hammad, directeur van de werken in Karnak, beschoren tijdens restauratie-werken in de eerste hof van de tempel van de god Amoen in de fundamente van een beeld van Ramses II een gehele stele van onze koning te vinden, waarop in totaal 38 regels stonden. Hij publiceerde deze in de *Chronique d'Egypte* en voegde er een vertaling in het Engels aan toe. Zoals dit met zulke teksten gaat, is de eerste vertaling gewoonlijk niet de definitieve. Niet alleen vindt men er woorden in die nieuw lijken, maar ook blijven er bij kennis van de woorden nog moeilijkheden genoeg, door de gelukkige vinder met ?? aangeduid. Toch is nu reeds voldoende duidelijk dat Kamose zich heeft beschouwd als overwinnaar en als bevrijder van Egypte. Reeds het opschrift verradt zulks: „Rapport over de nederlaag in dit Uw gebied” (zeer dubieuze vertaling). De koning spreekt de laatste Hyksosdynast Apopi III toe. Hij beschrijft hoe hij tot in Awaris doordringt. „Ik zag zijn vrouwen op het dak van zijn huis uit hun ramen kijken.” Hij is van vreugde dronken: „O ellendige Aziaat, kijk, ik drink de wijn van Uw wijngaard” en vertelt hoe hij schepen met rijke lading buit maakt. „Ik zal geen brok van Awaris overlaten.” Men ziet de vreugde van de bevrijder van zijn land en de wreker van al het kwaad dat in Egypte is veroorzaakt.

Bovendien had Kamose het geluk een brief te onderscheppen die de in het nauw gedreven vorst van de Hyksos aan de vorst van Koesj had gezonden. Wij hebben het geluk dat deze in zijn geheel geciteerd wordt. De verdeling van alle steden van Egypte tussen de twee heersers wordt in het vooruitzicht gesteld.

Na dit succes zeilt Kamose nog naar het zuiden en herstelde ook daar de Egyptische suprematie. Hierna volgt de beschrijving van de vreugde in de provincie Thebe zelf.

Zal men dus aan Kamose de eer moeten toekennen die nu aan zijn broer en opvolger Ahmoses (Amosis) wordt toegekend? Sedert deze eerste farao van de 18de dynastie beseft de Egyptenaar het belang van een Aziatisch bruggehoofd; hij zelf zal het Egyptisch optreden buiten de grenzen als een gerechtvaardigd optreden zien. De „ellendige Aziaat” en de latere geschiedschrijver zullen het als imperialisme aanvoelen.

Laten wij hopen dat in een komend Jaarbericht „van bevoegde zijde” ons de tekst en de achtergrond duidelijker zal worden gemaakt.

B. A. VAN PROOSDIJ

Zie Dr M. Hammad: *Découverte d'une stèle du roi Kamose*, *Chronique d'Egypte*, Tome XXX, no. 60 — Juillet 1955, blz. 198-208, Fig. 9-15.